

Reducción sa Bohol sa Dantaon 16 hanggang 19: Katangian at Anyo

Amelia S. Ferrer

ABSTRACT

Spanish colonialism was anchored on the physical manifestation of its hegemonic power over Philippine society through the establishment of *reducción*. It necessitated the creation of small and scattered Filipino communities into compact villages, a spatial reorganization that followed the mark of urbanity as defined by the Spaniards. When Manila was made the colonial center after Miguel de Legazpi's arrival in the archipelago, the process of transforming native Filipino's social and physical landscape took form in Luzon, Visayas and parts of Mindanao. At the center of these "new" communities stood the Catholic Church often the only symbol of Spanish hegemony in areas far from Manila. The process of *reducción* was designed not only to delimit the physical extent of conversion but also to alter the people's way of life. This paper focuses on the history of this colonial institution in the island of Bohol.

Ang Kahulugan ng Reducción

Para sa mga Kastila, sadyang mahalaga ang paglalagay ng pisikal na manipistasyon ng impluwensya nito sa lipunang Pilipino. Ito ang nagsilbing tagapagbigay katuwiran sa hegemonyang kanilang pinairal sa kapuluar ng Pilipinas mula dantaon 16 hanggang 19. Dahan-dahan itong naisakatuparan sa pamamagitan ng proseso ng *reducción*. Ito ay isang paraan ng pagsasaayos ng lipunan ayon sa panlasang Europeo. Bagamat ang *reducción* ay nakatuon lamang sa pisikal na reorganisasyon ng mga komunidad, may kaugnayan din ito sa pagbabago ng kamalayan at kaisipan ng tao. Ayon kay Vicente Rafael sa kanyang akdang *Contracting Colonialism* kinailangan ang pagtakda sa espasyong pisikal ng kumbersyon at imposisyong

kolonyal upang matagawa ang pagpalaganap ng salita ng Diyos (Rafael 87).

Ang pagsasaayos na ito ay isa lamang sa mga unang hakbang na isinagawa ng mga Kastila para sa matagumpay na kumbersyon ng mga sinaunang Pilipino sa Kristiyanismo. Ang pagbahagi ng Kristiyanismo ang inasahang huhubog sa mga Pilipino bilang raga masunuring sakop. Finaniwalaan din ng mga Kastila na mabubuo ng *reducción* ang bakal ng urbanidad at pamumuhay na sibilisado. Ang komunidad Pilipino na kanilang nadatran ay lubhang hindi umayon sa konsepto ng mga kolonisador ng urbanidad at sibilisadong pamumuhay. Ang lumang kaayusang Pilipino ayon sa pananaw ng mananakop ay hadlang sa mabilisang kumbersyon sa Kristiyanismo at pananakop ng mga Kastila. Makikitang nasa tabing dagat, tabing ilog at kapatagan ang mga lipunang ito. Bagamat nagkukumpol ang mga tao sa mga katubigan, karaniwan namang nakakalat ang mga komunidad sa napakalawak na espasyo na walang pormang sinusundan. Ibat-iba ang laki ng populasyon sa mga pamayanang ito. Ayon kay Pedro Chirino umabot sa bilang na 40 ang mga pulong may mataas na bilang ng populasyon na kinabilangan ng Manila, Mindoro, Luban, Marinduque, Leyte, Bohol, Isla de Fuegos, Isla de Negros, Guimaras at Panay (Chirino 250-251).

Dahil sa kalakalang nag-uugnay sa mararaming mga komunidad na baybayin, karaniwang mas malaki ang populasyon ng mga ito kung ihahambing sa mga liblib na lugar. Kilala ang mga komunidad na ito bilang *barangay* na kadalasang binubuo ng 30-100 pamilya (Phelan 15). Ang mga malalaking barangay tulad ng Cebu, Manila at Panay ay tinatayang may populasyong mahigit-kumuang sa 2,000 katao bawat isa (Phelan 15). Dahil sa pagiging kala at hindi malinaw ng hangganan ng mga pamayanang ito, minabuti ng pamahalaang Kastila na baguhin ang pisikal na kaayusan ng mga lumang pamayanan sa pamamagitan ng *reducción*. Isinasagawa ito sa pamamagitan ng pag-iipon ng populasyon sa mga istrategikong lugar.

Ang *reducción* ay mula sa salitang ugat na *reducir* at nangangahulugan ng pagbabalik ng isang bagay sa dating kalagayan, pagbabago, paiksiin, ibalik sa pagkamasunurin, hatiin sa maliit na bahagi at limitahan (Rafael 90). Dahil sa napakalawak na kahulugan, sakop ng *reducción* ang aspetong pampulitika, pang-ekonomiya, pang-relihiyon at pangkultural. Pangunahing tunguhin nito ang pagtatayo ng mga bagong pamayanan na may natatanging porma, ang *plaza complex*. Inasahang sa paglipas ng panahon, ang *reducción* ay magiging *pueblo* (Corpuz 61).

Ang transpormasyon ng mga *reducciones* tungong pueblo ay magaganap lamang matapos masunod ang mga pamantayang inilatag ng pamahalaang Kastila. Pinakaseutral na istrukturang makikita sa loob ng mga bagong komunikad ang simbahan na simbolo ng moral at politikal na kapangyarihan ng mga mananakop na Kastila. Sa loob ng *reducción*, hindi lamang ang pulitikal na pangigingabaw ng mananakop ang dapat maramdaman. Dito rin isinakatuparan ang pagbabagong moral at sikolohikal ng mga sakop. Sa panahong kulang ang presensya ng opisyal na Kastila sa loob ng mga *reducciones*, napupunan naman ito ng kapangyarihan ng relihiyon sa katauhan ng paring Kastila.

Ang mga katutubong nanatili sa loob ng mga *reducciones* ay inasahang magbabayad ng tributo, sakop ng *poles y servicios*, *bandala* at iba pang kolonyal na obligasyon. Liban dito, sila'y nararapat na sumunod sa aral at utos ng Diyos sa pamamagitan ng pagyukod sa kinatawan nito sa lupa—ang prayle. Sa proseso ng pagbabago ng kamalayan ng katutubo, ang mga *reducciones* ay itinuturing na lugar ng *doctrina* (Corpuz 61). Ang *doctrina* ang unang baitang na pagdadaan ng mga komunidad Kristiyanong bago ang mga ito ay ituring na parokya. Sa loob ng mga komunidad na ito, puspusan ang pagtuturo sa mga katutubo kung paano mamuhay ayon sa konseptong Kastila.

Ang paglilipat at pagsasaayos ng mga tao sa mga lugar ng *reducción* ay hindi laging matiwasay at tahimik sa kadahilanang

itinuturing ito ng mga katutubo na isang panghihimasok sa kanilang buhay. Sapilitan itong ginagawa kaya kinakailangan ang paggamit ng pwersa upang maisakatuparan ito. Ang paggamit ng dahas ay nakasalalay sa kakayahan ng Kastila na burnuo ng pwersang militar. Sa mga lugar na malapit sa Maynila, ang paggamit ng pwersa sa pamamagitan ng paglusob ng mga sundalong Kastila ay madaling naisagawa. Ngunit sa mga lugar na may suliranin sa lohistika tulad ng kakulangan sa pwersang militar, ang paggamit ng ibang pamamaraan ay kinailangang isaalang-alang. Ang paggamit ng dahas upang maitatag ang mga reducciones ay tinawag na *entrada* (Corpuz 62). Nilulusob ng mga sundalong Kastila ang mga lumang pamayanan sa tulong ng mga katutubong datu at kapanalig. Kasabay naman nito ang paggamit ng diplomasya, na kadalasang naging sandigan ng tagumpay ng reducción. Isinasagawa ito ng mga sundalong Kastila o prayle sa pamamagitan ng pamamahagi ng mga *kaloob* sa mga katutubo. Sa maraming pagkakataon, ginagantihan din ng mga katutubo ang “kabaitang” ito ng mga Kastila sa pamamagitan ng pagbibigay ng pagkain at gamit. Ngunit kadalasang ipinapalagay ng mga Kastila ang mabuting pakitungo ng mga katutubo bilang tanda ng pagkilala sa kapangyarihan ng mananakop. Matapos mapasok ng mga sundalong Kastila o prayle ang mga lumang pamayanan, kaagad na nagtatayo ng kapilya o *visita* na nasa pangangalaga ng mga prayleng misyonero.

Mahalaga para sa bagong tatag na pamayanan ang bilang ng populasyon. Upang maging pueblo, kinakailangan ang pananatili ng 500 pamilya sa loob ng mga reducciones (Corpuz 70). Mahalaga ang pagtakda ng bilang upang matustusan ang pagtatayo ng mga kolonyal na institusyong mahalagang batayan ng kolonyalismo. Ang pagtatayo ng mga simbahan, gusaling pamahalaan, paaralan at iba pang porma sa loob ng plaza complex ay nangailangan ng malaking salapi at dami ng lakas paggawa na kukunin mula sa mga katutubo.

Sa pagtatayo ng mga pueblo at pamayanang ayon sa panlasang Kastila, naging batayan nila ang mga batas ng Hari ng Espanya

noong 1573 hinggi sa mga dapat isaalang-alang sa pagtatayo ng reducción. Ayon sa batas, ang mga pamayanang itatayo sa Kolonya ay dapat nasa mataas na lugar na may matabang lupain para sa agrikultura at pagpapastol (Reed 71). Dapat ding malapit ito sa mga kakahuyang magagamit sa konstruksyon. Nilinaw din ng batas ang pagkakaroon ng sapat na suplay ng tubig na maiinom sa mga lugar na magiging sentro ng reducción. Ang pangkalahatang lokasyon nito ay dapat ding makinabang sa daboy ng kalakalan na nag-uugnay sa mga baybayin at interyor na komunidad. Dapat ding isaalang-alang ang kalapitan ng mga Kristiyanong lugar sa mga tradisyunal na daanan ng transportasyon at komunikasyon—ang katubigan. Kung ang napiling pamayanan naman ay nasa baybaying dagat, kinailangang malapit ito sa daungan. Ang pagbibigay halaga sa mga lokasyon ng bagong pamayanan sa tanging ilog at dagat ay upang makinabang ang mga kolonisador sa kalakalang tumutustos sa mga pamayanang ito. Katunayan, upang alo pang mapag-ibayo ang kalakalan, ipinag-utos ng Hari ng Espanya na isa sa mga permanenteng gusali na itatayo sa loob ng plaza complex ang mga pamilihan at tirahan ng mga mangangalakal. Ito ay upang makapin ng pondong magagamit sa mga malawakang proyekto ng pagtatayo ng simbahan at mga gusaling pamahalaan. Upang makapasok sa aktibong kalakalan ang mga Kastila, pinapatungan nila ng buwis ang bawat kalakal.

Ang mga partikular na detalye sa istruktura sa loob ng bagong pamayanan ay nilinaw din ng kautusan ng Hari. Makikita rito ang preokupasyon ng mga Kastila sa absolutong sukat ng espasyo. Ang mga pamayanan na sentro ng reduccion ay susunod sa hugis na pahabang bilog na may lapad na 200-300 piye at habang 300-800 piye (Reed 71). Itinakda ang malawak na espasyong laan sa mga pagdiriwang na pinangungunahan ng mga misyonero upang maakit ang mga katutubo sa loob ng mga reducciones. Malaking bahagi ng reducción ang nakalaan sa pagtatayo ng simbahan, kumbento at ospital para sa mga sakit na hindi nakakafawa. Ang paglalaan ng

malaking espasyo sa simbahan ay patunay ng kapangyarihang angkin nito sa loob ng bagong pamayanan. Ang matitirang lupain ay ilalagan naman sa mga gusaling pamahalaan tulad ng tribunal at kulungan. Makikita sa loob ng porma ang pamahalaang bayan, pamilihing bayan at paaralan para sa mga batang lalaki at babae. Sa paligid ng mga istrukturang nabanggit, makikitang nakapalibot ang mga kabahayan na nagpapahiwatig din ng kapangyarihang pang-ekonomiko at pulitikal ng mga mamamayan. Ang distansya ng isang tahanan sa plaza complex ay sukatan ng impluwensyang angkin ng pamilyang nagmamay-ari nito sa loob ng lipunan. Ang kaayusang pisikal na matatagpuan sa mga reducciones ay repleksyon at manifestasyon ng uri at lawak ng kapangyarihang pinaghahatian sa loob ng pormang ito.

Dahil mahalaga ang usapin hirnggil sa depensa at kontrol sa transportasyon para sa hegemonyang Kastila, isinaalang-alang nila ang kalapitan sa mga katubigan ng mga pamayanang Kristiyano. Ipinag-utos din ng Hari ng Espanya na ang mga itatayong kabahayan ng mga Kastila ay nararapat na yari sa bato upang makapagbigay proteksyon sa mga nakatira dito (Reed 71). Sa mga kautusang ito, masasalamín ang pagkilala ng mga Kastila sa kakulangan ng kanilang seguridad at marupok na pundasyon ng kanilang kapangyarihan.

Mula nang dumating si Legazpi sa kapuluan ng Pilipinas, sinimulan ng mga Kastila ang malawakang reorganisasyon sa maraming mga lugar sa kapuluan. Kailangan itong isagawa upang higit na madaling pamunuan ang mga katutubo. Nagsimula itong itatag sa mga kapatagan at baybaying lugar. Sa pagkatatag ng Maynila bilang sentrong pulitikal, ekonomiko at relihiyoso ng kapangyarihang banyaga, naging huwaran ito ng reorganisyong naganap sa iba't-ibang dako ng Pilipinas.

Ang Bohol bilang isa sa mga komunidad na unang nadatran ng pwersa ni Legazpi ay kaagad naipasok sa planong pagpapatibay ng posisyong kolonyal. Dahil isa ito sa mga pulong matatagpuan sa Gitnang Kabisayaan, mabilis ang daloy ng komunikasyon at

transportasyon na nag-ugnay dito sa iba pang mga pulo. Katabi nito ang Cebu na isa sa mga naging sentro ng kapangyarihang Kastila sa Kabisayaan. Sa katimugang bahagi ng Bohol matatagpuan ang karagatang naghiniwalay sa Kabisayaan at Kamindanaoan. Karagatang binabagtas ng mga grupong Muslim na walang patid ang paghamon sa kakayahan ng mga Kastila. Samakatwid, ang Bohol dahil sa lokasyon nito ay hindi nakaligtas sa pagtatayo ng mga reducciones.

Dahil na rin sa layo, kakulangan sa lohistika at tauhan ang pagtatayo ng mga reducciones ay napunta sa balikat ng mga misyonerong pari na salar sa suportang militar. Sa kabuuan ang pagtatayo ng Kristiyanong pamayanan ay nakasalalay sa kakayahan ng mga misyonero na makibagay sa lokal na takbo ng pulitika, kultura at ekonomiya ng katutubong lipunan.

Anyo at Katangian ng Reducción mula 1596 Hanggang Matapos ang Pag-aalsang Dagohoy Taong 1829

Ang Kapaligiran ng Bohol

Ang Bohol ay katatagpuan ng mga talampas mula sa silangan hanggang kanlurang bahagi nito (*Guia de Filipinas 1885* 709). Sagana ang mga talampas na ito sa mga tubig na dumadaloy hanggang sa baybaying lugar sa hilaga. Sa mga kabundukan ng Bohol matatagpuan ang mga uri ng kahoy na maiging gamit sa mga konstruksyon tulad ng pagtatayo ng mga simbahan. Sa kabila ng mabatong lupa, sagana pa rin namán ang mga kapatagan sa palay, mais, cacao at abaca noong dantaon 19 (Buzeta at Bravo 394-395).

Nagluluwas din ang probinsiyang ito noon pa mang dantaon 19 ng mga asukal, mga hinabing tela tulad ng *tejidos de saba*, *medrinaques*, at *lampotes*. Kilala rin ang lugar sa paggawa ng *saguran*, *manteles*, *tohallas*, *servilletas* at mga *esteras* o banig na gawa sa isang uri ng halaman na kilala bilang *ticog*. Nagbigay biyaya rin ang mga

ilog na pinagkukunan ng patubig sa mga bukid at naging daluyan ng ugnayan at kalakalan na nagpaunlad sa maraming mga komunidad. Mayaman din ang pule ng Bohol sa ginto batay na rin sa ulat ng mga Kastila (Blair at Robertson 300-304). Matatagpuan din dito ang mga produktong gubat at dagat.

At dahil may kasalutan sa palay, pangunahing pagkain ang mga halamang ugat tulad ng ube at kamote na akma sa mabatong lupain ng Bohol. Ayon kay Fedor Jagor sa kanyang akdang *Travels in the Philippines*, ang halamang ugat tulad ng kamote ay nabubuhay sa buong taon at maaring anihin pagkalipas ng apat na buwan (Jagor 207). Liban sa produktong ito, sa Bohol din nakukuha ang isang uri ng lamang dagat na kilala bilang *sigay* na iniluluwas sa India bilang salapi (*Guia de Filipinas 1835* 713). Matatagpuan ito sa malalawak na *hunasan* o dalampasigan ng Bohol hanggang sa kasalukuyan.

Ang mga aplaya at malalawak na dalampasigan ay karagdagang estimulasyon sa pag-usbong ng mga baybaying komunidad. Sa ganitong lugar, nakabatay ang kabuhayan sa maunlad na palitan ng kalakalan. Bago dumating ang mga Kastila, aktibo nang nakipagkalakalan sa mga dayuhan ang mga Boholano.

Isa sa mga pook na may ugnayang panlabas ang Dauis na matatagpuan sa isla ng Panglao sa katimugang bahagi ng Bohol. Nasa ilalim ng pamumuno ng magkapatid na datung sina Pagbuaya at Dailisan ang Dauis. Isang mababaw na katubigang maaring bagtasin ang naghihiwalay sa pangunah ng isla ng Bohol sa Dauis. Ayon sa ulat ng mga Kastila, napag-alamang mula sa pook na ito ang mga taga-Dapitan sa Hilagang Mindanac (Blair at Robertson 40: 111). Ang Dauis ay matagal nang nakikipagkalakalan sa mga taga-Ternate na mula sa Indonesia. Ngunit tumabang ang relasyon ng mga ito nang minsang maakit ang isang taga Ternate sa kagandahan ng isa sa mga paboritong asawa ng datu ng Dauis (Blair at Roberston 40: 111). Ang kalapastanganang ito ay humantong sa pagkaputol ng tainga at ilong ng nasabing Ternateño. Pagkalipas ng

ilang taon bumalik naman ang mga taga-Ternate at palihim nilang nilusob ang mga kabahayan sa Dauis habang ang mga ito ay abala sa pakikipagkalakalan (Blair at Robertson 2: 16). Maraming nasawi sa hanay ng mga taga-Dauis kaya't minabiti na lamang nila na lumikas sa ibang lugar tulad ng Dapitan sa Hilagang Mindanao.

Hindi lamang mga taga-Ternate ang nandarayuhan sa ilang pamayanang baybayin ng Bohol. Habang nasa baybayin ng Bohol si Legazpi, nakatagpo niya ang isang bangkang pangkalakal lulan ang mga tela tulad ng seda at bulak, mga gamit na yari sa metal, ginto, porselana at iba pa (Blair at Robertson 2: 207). Kagagaling lamang ng bangka sa Borneo at India. Ang piloto nito ay katutubo ng Brunei at eksperto sa maraming wika. Napag-alaman din ni Legazpi na nakapaglakbay na sa Malacca, Java, India, Siam at Tsina ang nasabing piloto (Blair at Robertson 2: 116-117). Patunay ito na abala na sa pakikipag-ugnayan ang maraming pamayanan sa Bohol sa ibayong dagat at karatig pook. Dahil sa aktibong kalakalan, dumami ang bilang ng mga katutubo sa mga komunidad baybayin ng Bohol. Sa pagdating ng mga prayeng misyonero, ang mga lumang pamayanang ito ang naging sentro ng reducción.

Reducción sa Panahon ng mga Heswita at Rekoleta

Taong 1571 nang ipagkaloob ni Legazpi ang Bohol sa pangangalaga ng isang enkomenderong nanggangalang Rodrigo de Frias (de la Costa 164). Sa taong 1582, nakapagtala ang *encomienda* ng Bohol ng 2,000 na pangingsda ang karaniwang kabuhayan (Blair at Robertson 5: 45-47). Ngunit kagaya ng isang nakakapanlunong kwento hinggil sa mga encomienda, hindi naisakatuparan ng enkomendero ang kanyang tungkulin. Nagpatuloy ang matiwasay na pamumuhay ng mga Boholano hanggang sumapit ang taong 1596 nang dumating ang mga unang Heswitang misyonero. Bilang tugon sa petisyong inihain ni Donya Catalina de Bolanos sa mga Heswitang nasa Cebu, ipinadala ang mga misyonerong Heswita noong ika-17 ng Nobyembre taong 1596 sa Bohol (de la Costa

164). Dahil sa hindi pagtupad ng unang rekomendero sa kanyang tungkulin, ang Bohol ay napasakamay sa isang paslit na nagnangalang Pedro de Gamboa (de la Costa 164). Si Donya Catalina Bolanos ang ina ng nasabing bata at par samantalang naging tagapagpatupad sa tungkulin ng kanyang anak

Nang pahintulutan ng Maynila ang kanyang kahilingang magtalaga ng misyon sa Bohol, ipinag-utos ng Rektor ng mga Heswita sa Cebu na si Pedro Chirino ang pagpapadala kina Juan de Torres at Gabriel Sanchez sa Bohol (Blair at Roberson 12: 312-313). Ang Baclayon na nasa katimugang bahagi ng Bohol ang unang pamayanang narating ng mga Heswita ng pari. Isa sa mga unang binyagan ng lugar ang datu na si Catunao na unang nakilala ni Legazpi. Nang pumanaw ito, ipinagkaobriya sa mga misyonerong Heswita ang isang bahagi ng kanyang niyugan bilang donasyon (de la Costa 165).

Matapos marating ng mga Heswita ang Baclayon, ipinasya ni Padre de Torres na tumungo sa interyor na pamayanan ng Loboc na nasa tabi ng isang ilog. Isang maunlad na pamayanang aktibong nakikipagkalakalan sa mga baybaying komunidad tulad ng Baclayon ang Loboc. Nagpasya ang mga Heswita na dito marnalagi dahil higit na ligtas ang lugar na ito mula sa pananalakay ng mga Muslim. Bagamat may kalayaan ang Loboc sa baybaying dagat, may kadalian naman itong matunton dahil sa ilog na nag-uugnay dito sa mga karatig pook. Ang pagiging isang maunlad na komunidad na nakabatay sa kontrol ng kalakalan ay lubhang nagpatibay sa paninindigan ng mga Heswita na piliin ang Loboc bilang unang base ng kanilang pagnimisyon (Reed 71). Sa pook na ito, hindi naging suliranin para sa mga misyonero ang pagkain at dami ng lakas paggawa na barayan ng pagtatayo ng reducción.

Taong 1599 naging pinuno ng mga Heswitang nagmimisyon sa Bohol ang paring si Alonzo Humanes. Naging kabisera o *residencia* nila ang Loboc (Pastells 293). Napilitang bumalik sa Luzon bunga ng palagiang pagkakasakit ang pareng si de Torres, matapos na

marnalagi ng ilang taon sa Boho. (Blair at Robertson 28: 325). Samantalang nanatili sa Bohol si Gabriel Sanchez at naging kapanalig ni Alonzo Humares sa pagpapatuloy sa kanilang mga gawain. Pumanaw si Padre Sanchez sa Palapag taong 1617 sa edad na 48 años. Karaniwang nasa murang edad at wala pang 20 años ang gilang ng mga misyonerong dumarating sa Pilipinas. Nakasalalay sa lakas ng kanilang katawan ang tagumpay ng kanilang bokasyon. Sanhi ng matinding hirap na dulot ng pagm misyon sa mga liblib na pook madali silang dapuan ng mga karamcaraan.

Dabil sa kakulangan sa bilang ng mga opisyal na Kastila, tanging mga misyonero na lamang ang nagsagawa ng reducción. Hindi naging madali para sa mga misyonerong Heswita na gampanan ang kanilang tungkulin dahil hindi kaagad tinanggap ng mga katutubo ang kanilang presensya. Ayon sa uat ni Padre Valeriano de Ledesma, isa sa mga misyonerong itinalaga sa Bohol noong 1600-1607, lumusob ang may 40 armadong kalalakihan matapos na itatag ang reducción sa lugar ng Dita at nagbantang muling sasalakay kung sila'y pipiliting manirahan sa loob nito. Kahalintulad na pangyayari rin ang naganap sa lugar ng Tubigon na sinalakay ng may 48 na armadong kalalakihan na nagtangkang surugin ang simbahan (Chirino 427-431).

Ang pagsalakay ng mga armadong kalalakihan ay pahiwatig ng masamang epekto sa kanilang kabuhiyan ng pagsasagawa ng reducción. Hindi naging madali para sa mga Heswita na hikayatin ang mga tao na manatili sa loob ng mga bagong pamayanan. Tinutulan ng mga katutubo ang pagtatag ng reducción dahil nangangahulugan ito ng pag-iwan sa nakagisnang pamumuhay at kabuhiyan. Simula ito ng pagkasira ng tinatawag na *ecological balance of existence* (Phelan 45).

Sa kabila ng pagrutol ng ilang mga katutubo, patuloy bagamat dahan-dahan ang pagtatag ng reducciones. Taong 1612, inulat ng Heswitang si Gregorio Lopez ang 2,200 tributantes at 12 simbahan sa Bohol kasama dito ang Siquijor o *Isla de Fuegos* (Blair at Robertson

17: 207-208). Ito ay sa kabila ng pagkakaroon lamang ng apat na prayle at dalawang kanang kamay (Blair at Roberston 17: 207-208). Kasama sa ulat ang isang petisyong humiling ng karagdagang 50 misyonero mula sa Europa sanhi ng matinding kakulangan sa kanilang hanay. Pagsapit ng dantaon 18, nanatiling suliranin ang kakulangan sa mga misyonero kayat may walong parokya at *visita* lamang ang naitatag ng mga Heswita sa Bohol. Binubuo ito ng Baclayon, Loboc, Loon, Maribohoc, Dauis, Dimiao, Inabanga o Inabangan at Jagna (Blair at Roberston 28: 329). Mga baybaying komunidad ang mga lugar na ito liban sa Loboc.

Pagsapit ng taong 1768 mapupunta sa pangangalaga ng mga Rekoleta ang Bohol. Ayon sa ulat ng mga Rekoleta sa taong 1879, ang dating walong parokya ay naging 33. Tatlo rito ay matatagpuan sa lugar ng Siquijor na dating sakop ng Bohol (Blair at Roberston 28: 336-337). Sa mga panahong ito hindi na naging suliranin ang kakulangan sa bilang ng misyonero.

Pagsapit ng dantaon 19, nanatiling prontera pa rin ang Bohol na tapunan ng mga kaaway ng pamahalaang kolonyal. Ang bayaw ni Rizal na si Manuel Hidalgo ay dito ipinatapon ng mga Kastila bilang parusa sa pagkasangkot sa kontrobersiya ng mga lupain sa Calamba. Patuloy ang pag-aalsa sa mga interyor na bahagi at tiningnan pa rin ang pananatili ng mga prayle bilang hadlang sa kalayaan ng mga katutubo. Patuloy pa rin ang pag-ulat sa katapangan at kabangisan ng mga Boholano (Blair at Roberston 38: 91). Sa panahon ng mga Heswita naganap ang mga kilalang rebelyon nina Tamblot taong 1623 at Dagohoy. Ang pag-aalsa ni Dagohoy na nagsimula taong 1744 at natapos taong 1829 ay ipinapalagay na pinakamahabang rebelyon sa Pilipinas.

Hakbang sa pagtatayo ng mga Reducción sa Bohol

Sa kabila ng pagtutol ng mga Boholano sa pagtatag ng reducciones, naisakatuparan din ito bagamat hindi ganap sa pamamagitan ng diplomasya at pagsaalang-alang sa katutubong ugali

at kultura. Upang makakalap ng mga binyagan, sari-saring paraan ang ginamit ng mga Heswita. Isa sa mga epektibong pamamaraan na kinilala ng mga pari ang pagpapabatid sa mga katutubo ng mga makabagong kagamitan at teknolohiya na mahalagang produkto ng kalakalan. Nang dumating sa Loboc ang paring si de Torres, ibinahagi niya sa mga katutubo ang mga dalang gamit na yari sa metal tulad ng kutsilvo, gunting at karayom (de la Costa 164). Mataas ang halaga ng mga nasabing produkto sa pamilihan dahil salat ang mga ito sa kapaligiran. Kaagad na nakatawag pansin ang kilas ng misyonero. Napukaw ang interes ng mga katutubo lalung-lalo na ng mga kababaihang humawak sa palitan ng mga kalakal sa Loboc (de la Costa 164). Malinaw sa tagpong ito ang pagpasok at pagposisyon ng mga misyonero sa kalakalan. Isang kahigtan para sa kalakalan at sa mga taong aktibo rito ang pagpakilala ng ilang produktong may mataas na halaga sa pamilihan. Ayon kay Junker ang mga ganitong uri ng produkto ay simbolo ng kapangyarihang higit na nagpaibaye sa palitan ng kalakalan.

Ginamit din ng nasabing pari ang sariling kaalaman sa pagsasaka upang lubos na mapalapit sa mga katutubo ng Loboc na nabahay sa agrikultura (de la Costa 164). Sa pamamagitan nito, madali niyang nakapalagayan ng loob ang mga katutubo at nahikayat na tumira sa palibot ng kapilyang itinayo ng pari. Ngunit naging suliranin ang dahan-dahang paglikas ng mga tao patalik sa mga kabundukan. Nang kumalat ang sakit na trangkaso sa Loboc, ginalugad ng mga Heswita ang mga liblib na pook upang gamutin ang mga nagsilikas na dinapuan ng nasabing karamdaman (de la Costa 164). Karagdang pang-akit ng mga misyonero ang kakayahang manggamot sa mga karamdaman na ipinamalitang himala ng Diyos na Kristiyano.

Ang pag-akay naman sa mga kabataan ang isa sa pinakamabisang paraan ng pagpatupad ng reducción. Taong 1599 nang simulan ng mga Heswita ang pagbahagi ng aral ni Kristo sa mga kabataang anak ng mga datu (Blair at Robertson 13: 80-81). Lubos na umasa

ang mga misyonero na magiging tulay sa kumbersyon ng kanilang mga magulang ang mga batang ito. Noong 1605, itinayo ang isang paaralan sa Loboc laen sa mga kabataang ito (de la Costa 312). Taong 1606, nakapag-aala ito ng labing-anim na mag-aaral na lalaki mula sa mga kilalang angkan ng Bohol (Blair at Robertson 15: 80-81). Ang mga asignaturang itinuturo ay ang Doctrina, pagbabasa, pagsusulat, pagbibilang at tamang pag-ugali (de la Costa 166). Kalaunan, idinagdag dito ang gramatika. Pansamantalang inilayo ang mga kabataan sa kanilang mga magulang at nanatili sa loob ng kumbento upang bigyang daan ang pagsaklaw ng realidad na Kristiyano sa kanilang kamalayan. Dahil sa pagkawalay ng kanilang mga anak, nahikayat ang mga magulang na lisanin ang mga kabundukan at tuluyang manirahan sa loob ng mga reducción. Lubhang naging abala ang mga kabataan sa mga gawaing espiritwal na ibinahagi sa kanilang mga paring Heswita. Katulong ng mga pari ang mga kalalakihan sa pagmimisa at pagcadasal. Nag-aayun rin ang mga batang ito tawing Biyernes at Sabado (de la Costa 312). Nagsilbi silang utusan, tagaluto at kasama ng mga misyonero sa paggalugad sa mga litlib na lugar. Isang kilalang batang mag-aaral na nanggangalang Miguel de Ayatumo ang napaulat na malapit sa mga Heswita ng Loboc dahil sa pagiging relihiyoso nito. Namatay si Ayatumo sa gulang na labing-anim na taon banga ng aksidenteng pagkahulog sa ilog habang naglalaba (de la Costa 312).

Sinanay din ng mga pari ang mga kabataan sa pagpapalabas ng mga dulang may temang relihiyoso sa mga araw na banal, isang makasining na paraan ng pagbabahagi ng mga aral at imaheng Kristiyano sa pamamaraang biswal. Ang dula ay isa sa katutubong medyum ng pagbahagi ng kaalaman at katuturan sa mga sinaunang lipunang Pilipino. Taong 1610, nagtanghal ang mga kabataang lalaki ng Loboc ng isang dula hinggil sa buhay ni San Gregorio tampok ang kanyang pagtulor g sa mga nangangailangan (de la Costa 313). Para sa mga Heswita, epektibo ang ganitong pamamaraan sa pagturo ng kabutihang asal ayon sa Kristiyanong halimbawa.

Kinasangkapan din ng mga Heswita ang mga kabataang ito sa pagpapahina ng kapangyarihan ng mga babaylan. Ayon sa ulat ni Chirino, tinungo ni Padre Sanchez ang tahanan ng isang manggagamot sa Loboc (Blair at Robertson 13: 81-82). Upang patunayan sa mga katutubo na walang bisa ang mga gamit sa panggagamot nito, ipinag-utos niya sa mga kabataang lalaki ang paglapastangan sa mga nasabing gamit. Lubhang naging mahalaga ang papel ng mga kabataan sa mabilis na pagtatag ng reducción. Ang mga kabataan ang nagsilbing mata at tainga ng mga prayle sa loob ng mga reducción.

Naging mainam din ang paggamit ng awit sa proseso ng kumbersyon ng mga katutubo. Bago dumating ang mga Kastila, mahalagang anyo ng kaalaman ang awit at malalim ang ugat nito sa kabihasan ng mga Bisaya. Ang mga likhang awit ng ating mga ninuno na nagtampok sa buhay ng mga bayani ay kinakanta sa paglalayag, pagtanim, pagluluksa at pag-aalay (Alcina 119). Marami sa mga awiting ito ang metapora at nagtampok sa mga aral na ibinahagi ng ama sa kanyang anak. Habang ang ilan ay awit ng pag-ibig na lubhang kinagiliwan ng mga kababaihan (Alcina 157). Nang dumating ang mga misyonero, ipinasok nila sa mga awitin ang mga aral na Kristiyano. Ayon pa sa Heswitung si Chirino, ang mga dasal at iba pang mga aral Kristiyano ay inaawit ng mga tao sa loob ng kanilang tahanan, sa kanilang paglalakbay at sa kanilang bukirin (Blair at Robertson 13: 27).

Kakambal ng tagumpay na inani ng mga relihiyoso sa pagpapatupad ng reducción ang ilang mga suliranin. Pangunahin dito ang kahirapang mapanatili ang mga katutubo sa loob ng mga reducciones. Sa simula, madaling nahikayat ang mga datu na tumira sa loob ng mga reducciones at magtayo ng kanilang mga kabahayan sa palibot ng kapilya (de la Costa 292). Ngunit paglipas ng ilang panahon, bumabalik din ang mga ito kasama ang kanilang mga sakop sa mga liblib na pook. Ang ganitong penomenon ay patuloy hanggang sa ika-19 na dantaon. Isa pang suliranin ang pagkalat ng

epidemiya sa loob ng mga reducción. Dahil sa paglobo ng populasyon at malapitang pakik-pag-ugnayan sa ibang tao, mas mabilis na kumalat ang ilang mga sakit. Pinatindi pa ito ng taggutom na resulta ng mga pag-atake ng balang sa mga pananim at pagkahiwalay ng magsasaka sa kanyang bukid.

Sa kabuuan, dumaraan muna ang maraming taon bago nabigyan ng hugis ang pisikal na kayusang nais itakda ng mga mananakop. Ang pagtatayo ng mga istruktura sa loob ng mga dating pamayanan upang maging Kristiyanong komunidad ay nangangailangan ng panahon, salapi at tao. Hindi kaagad naitayo ito sa mga lalawigang malalayo sa Maynila, at karamihan sa mga istrukturang kinakailangan sa loob ng poema ay naitayo lamang sa huling siglo ng pananatili ng mga Kastila.

Ang Reducción sa Bohol matapos ang Pag-aalsang Dagohoy hanggang 1898

Sa kabila ng pagtanggap ng ilang katutubo sa mga kaparian, hindi naging lubos ang kanilang pakitango rito. Sa loob ng mga reducción, patuloy ang agawan sa kapangyarihan na humantong sa mga pag-aalsa laban sa mga kaparian. Sa taong 1827 na kasagsagan ng kampanyang militar laban kay Dagohoy, nabigyan muli ng pagkakataon ang mga katutubo na ipamalas ang kanilang katapangan. Ayon sa Gobernador Heneral na si Palacio Ricafort noong 1829, lubhang paradigma at mapanganib ang mga Boholano (Ricafort 2).

Ilang taon matapos na magapi ng pwersa ni Don Manuel Sanz ang mga naghimagisk na tagapagpatupad ng layuning ipinaglaban ni Dagohoy, patuloy ang pagtutol ng mga katutubo na tumira sa mga pueblo. Upang tuluyang masupil ang mga tagasunod ni Dagohoy, nagtatag ng mga bagong pueblo ang pamahalaan sa kabundukang bahag ng Bohol noong 1831 (*Erecciones de Pueblos de Bohol* 9 de Diciembre de 1831). Sa taong 1837, ipinadala ng Rekoletong si Fray Blas de las Mercedes kay Gobernador Heneral

Andres Garcia Carba ang talaan ng mga pueblong naitayo sa Bohol (*Erecciones de Pueblos de Bohol* 4 de Diciembre de 1837). Sa talaan makikita ang 13 *pueblo antiguo* o lumang pueblo ng Loon, Malabojoc, Paminguitan, Tagbilaran, Baclayon, Loay, Looc, Dimiao, Jagna, Guindulman, Inabanga, Dauis at Panglao. Habang nasa talaan naman ang mga *pueblo nuevo* o bagong tatag na pueblo ng Calape, Balilijan, Bilar, Talibon, Candijay at Batuanan.

Ang malawakang pagtatatag ng mga pueblo sa Bohol ay naganap sa dantaon 19 bilang tugon ng pamahalaang kolonyal sa mga nailunsad na rebelyon sa Kabisayaan partikular ang mahabang pag-aalsa ni Dagohoy. Upang malutas ang suliranin sa kakulangan ng mga paring Kastila, hinikayat ang pagpasok ng mga *indio* sa pagtatatag ng mga reducción. Ayon kay Tomas Comyn sa taong 1810, kalahati ng bilang ng mga parokyang nasa pangangalaga ng Cebu ang pinamumuhan ng mga paring indio (Comyn 112). Itinayo ang sunud-sunod na mga pueblo sa interyor upang ang integrasyon ng mga tao at pamayanang nakabase rito ay maisakatuparan. Para sa mga Kastila, ang pagtatatag ng mga pueblo ang kalutasan sa suliranin ng mga pag-aalsa. Maraming mga bayan ang hinati upang maitayo ang mga bagong pueblo na paglilipatan ng mga nasukol na nagsipag-alsa. Sa siglong ito, sinikap ng España na bigyan ng batayang legal ang kanyang patuloy na pananatili sa Pilipinas.

Naging hiwalay na probinsya ang Bohol na dating bahagi ng Cebu noong ika-22 ng Hulyo 1854 (*Guía de Filipinas* 1885 709). Napasailaim ang Bohol sa *Gobierno Militar y Politico de la Provincia de Bojol*. Sakop nito ang lugar ng Siquijor at kalapit na mga pulo. Napunta naman ito sa pamumuno ng *Capitan de Yngenieros* na si Don Guillermo Kirkpatrick, isang opisyal ng militar at may sahod na 2,500 pesos bawat taon (*Erecciones de Pueblos de Bohol* 3 de Marzo de 1854). Siya ang nanguna sa pagtatayo ng mga pueblo sa Bohol gamit ang sariling pondo at kakayahang militar ng probinsya. Katuwang niya sa pamumuno ang isang sibilyang kapanalig na may katayuang teniente at naatasang mamahala sa mga ordinaryong

kasong sibil at kriminal (McMicking 209). Samakatwid, napasailalim ang Bohol sa pamumunong militar at naging kabisera nito ang Tagbilaran sa taong 1855 (*Erecciones de Pueblos de Bohol* 2 de Marzo de 1855). Ang pagkahirang ng Tagbilaran biyang kabisera ay may kaugnayan sa istrategikong lokasyon nito na nasa baybaying dagat at nakakubli sa pulo ng Panglao.

Upang mapagtibayo ang sistematikong reorganisasyon ng Bohol, naglunsad ng malawakang proyektong pampubliko ang pamahalaang militar. Naging abala ito sa pagtatayo ng mga tulay, lansangan at pagtiyak sa mga hangganan ng mga pueblong itinatag. Sa pagtatatag ng mga pueblo sa Bohol noong dantaon 19, naging usapin ang pagtakda ng mga hangganan at sakop ng maraming bayan. Sa taong 1854 ay humingi ng pahintulot si Kirkpatrick sa pamahalaan ng Maynila na simulan ang pagtatayo ng mga lansangan at tulay na yari sa bato na mag-uugnay sa mga pueblo sa tulong ng libreng lakas paggawa mula sa mga tao (*Erecciones de Pueblos de Bohol* 2 de Marzo de 1855). Ipinadala nya ang isang petisyon sa Maynila kalakip ang mga gastusin ng malawakang proyekto sa raga pueblo ng Dauis, Maribojoc, Calape, Tubigon, Baclayon, Loboc at Dimiao. Upang higit na makuha ang pansin ng pamahalaang raga Maynila, kalakip ng kanyang petisyon ang sulat ng mga opisyal ng bawat pueblo na naglalaman ng porma ng mga ito. Nais ng raga petisyong ito na mapagpatibay ang mga ugnayan at koneksyon sa pagitan ng mga pueblong nasa baybayin. Sa pagsapit ng dantaon 19, hindi pa lubos ang pagtatatag ng reducción sa Bohol. Kahit sa mga lumang pueblo ng Baclayon at Loboc, kulang pa rin ang mga istrukturang bahagi ng isang Kristiyanong pamayanan.

Sa kalagitnaan ng bahagi rin ng dantaon 19, sinimulan ang opisyal na pagtatala sa mga pangalan ng mga katutubo partikular ang mga pinuno sa mga pangunahing bayan na di pinagbabayad ng tributo (*Varias Provincias de Bohol*). Makikita sa talaan na kasamang di nagbabayad ng tributo ang mga maybahay ng mga lokal na opisyal, mga sakristan mayor, mga sundalo at mga kantor sa simbahan.

Nakatala rin ang lugar ng Cagayan Grande ng Hilagang Mindanao bilang karaniwang pook na pinagmulan ng mga katutubong namalagi na sa Bohol.

Bahagi pa rin ng pagpapalawak ng kapangyarihan ng pamahalaang kolonyal ang paglakip sa talaan ng mga katutubong may karamdaman at walang kakayahang magbayad ng tributo sa bawat pueblo (*Varias Provincias de Bohol*). Karaniwang sakit sa mga bayan ng Bohol ayon sa tala ang ketong at kolera, na dulo ng ibayong mobilisasyon ng tao sanhi ng pag-unlad ng ugnayan sa maraming pook ng kapuluan at paglobo ng populasyon sa mga baybaying komunidad. Kasama rin sa mga sakit ang pagkabulag, pilay at hika, mga uri ng karamdaman na maaring ginamit na dahilan lamang ng mga katutubo upang makaiwas sa polos at tributo. Ganunpaman, higit na tumindi ang pagsubaybay ng pamahalaang kolonyal sa mga Bol-anon nang mapasailalim ang Bohol sa pamumunong militar. Dahil sa pangangailangan ng pondo at lakas paggawa para sa mga pampublikong proyekto, tinangka ng pamahalaang kolonyal na suriin ang talaan ng mga tributantes sa bawat pueblo.

Sa kabila ng paglagay sa probinsya ng Bohol sa pamumunong militar, nanatiling suliranin ang integrasyon nito sa hegemonyang Kastila. Noong 1855, naiulat ang paglikas ng mga katutubo patungo sa mga kabundukang nasa interior (*Erecciones de Pueblos de Bohol* 5 de Setiembre de 1879). Mahigpit na tinutulan ng mga katutubo ang pagbabayad ng tributo at pagbibigay ng serbisyo bilang mga polistas. Liban dito, maraming katutubo ang nangibang-bayan at tumulak patungong Leyte, Misamis at Cebu (*Erecciones de Pueblos de Bohol* 5 de Setiembre de 1879). Ang mga ganitong pangyayari ay lubhang nagpahirap sa mga awtoridad na hikayatin ang mga tao na manatili sa mga pamayanang naging pueblo. Minabuti ng pamahalaan na ipagbawal ang pag-alis ng mga katutubong walang pasaporte.

Ang tahasang pagtutol ng mga katutubo na manatili sa mga sentro ng reducción ay tanda ng di pagtanggap sa dayuhang konsepto

ng paninirahang urban. Nagpatuloy ito sa kabila ng pagdami ng nakatalagang pwersang militar sa Bohol pagsapit ng dantaon 19. Sa katunayan, hindi lamang ang mga ordinaryong mamamayan ang lumikas mula sa mga pueblo at nagbalik sa kabundukan. Ang mga opisyal ng mga pueblo na hinirang ng mga Kastila ang kadalasang namumuno rito. Napaulat na ang mga tao sa bagong tatag na pueblo ng Cabulao ay lumikas pabalik sa mga kabundukan sa pangunguna ng kanilang cabeza de barangay (*Erecciones de Pueblos de Bohol* 12 de Abril de 1833). Patuloy ang gawa ng ito sa pagsapit ng kalagitnaan ng bahagi ng dantaon 19, katunayan taong 1854 nang ipinabatid ni Kirkpatrick sa makapangyarihan ang malawakang paglipat ng mga tao patungo sa mga interyor at ibayong dagat sa pamumuno ng kanilang mga gobernadorcillo sa kadahilanang di sapat ang mga lupaing pansakahan ng probinsya (*Erecciones de Pueblos de Bohol* 7 de Julio de 1854).

Liban sa mga paglikas, ilang krimen din ang naganap sa loob ng mga pueblo, tulad ng pagnanakaw ng kalabaw (*Erecciones de Pueblos de Bohol* 9 de Agosto de 1879). Mahalaga sa ekonomiya ng Bohol ang mga kawalan ng baka na panluwas sa Cebu at Maynila (*Memorias Bohol* 1890). Dahil sa mga krimeng naganap, naantala ang takbo ng kalakalan sa lugar na ito. Bilang solusyon, hiniling ng mga paring Rekoleta ang pagtatalaga ng pwersang militar sa maraming lugar sa Bohol upang mamayani ang kapayapaan. Ang mga pangyayaring ito ay salamin ng kahirapan sa loob ng mga pueblo at reducciones. Sa taong 1879, napaulat ang di paggamit ng mga Boholano ng binyagang pangalan sa kabila ng kampanya ng militar at simbahan (*Erecciones de Pueblos de Bohol* 5 de Setiembre de 1879). Maituturing na bahagi ng di tuwirang paraan ng paghamon ang mga krimeng ito na naglayong hiyain at hamunin ang hegemonyang Kastila.

Ang mahirap na sitwasyon ng mga pueblo ay lalo pang pinatindi ng pagdantay ng mga natural na kalamidad tulad ng pag-atake ng mga balang na sumaila sa mga pananim noong 1831 at pagdaan ng

mga bagyo na sumalanta sa maraming ari-arian noong 1856 (*Erecciones de Pueblos de Bohol* 5 de Setiembre de 1879). Ang pagdantay ng pwersa ng kalikasan at ang mga imposisyon sa loob ng pueblo ang nagtulak sa mga tao na tumikas sa mga lugar na may kalayaan sa pamumuhay.

Dagdag hirap para sa mga katutubo ang pagpapadala ng mga pamilya sa ibang lugar upang manilbihan sa mga plantasyon. Sa taong 1854, ipinacala ang 43 na pamilya mula sa Bohol upang magtrabaho sa plantasyon ng tabako sa Cagayan ng Hilagang Lizon (*Erecciones de Pueblos de Bohol* 6 de Mayo de 1854). Habang 500 katao naman ang inilipat sa Masbate para sa plantasyon ng abaka (*Erecciones de Pueblos de Bohol* 25 de Noviembre de 1854). Ang paglipat ng mga pamilyang ito sa ibang lugar ay mabisang paraan ng pagpahina sa naging batayan ng mga rebelyon sa Bohol. Sa pamamagitan nito, nawalay ang mga pinuno sa kanilang mga tagasunod na nagpahina sa kanilang lanay.

Sinalamin naman ng isang ulat Kastila sa taong 1890 ang tagumpay ng kampanyang militar at paglipat ng mga angkang naghimagsik. Ayon dito, naitatag sa Bohol ang may 40 na pueblo, lima rito ay matatagpuan sa pulo ng Siquijor samantalang dalawa naman ang nasa pulo ng Panglao (*Memorias Bohol 1890*). Sa 33 na pueblong naitayo sa pinakapulo ng Bohol, 20 rito ang nasa baybay dagat samantalang 13 ang nasa interyor. Ngunit ayon sa isang ulat sa taong 1882, nanatiling isang entrada ang klasipikasyon ng Bohol batay sa mga antas ng reducción. (de Moya 97). Nangahulugang hindi pa rin lubos ang pagkakatatag ng reducción sa nasabing lugar. Katunayan, sa pagsapit ng dantaon 19, nanatiling prontera ang napakalaking bahagi ng Bohol. Sa naitalang 237,987 ektaryang lawak ng lupain sa Bohol noong 1876, 132,778.77 ektarya pa rin ang may kategoryang *rustica* (Cavada Mendez y Vigo 141). Hanggang sa huling bahagi ng pananatili ng mga Kastila, mahigit kalahati sa tinatayang lawak ng lupain ng Bohol ang di pa saklaw ng kapangyarihan nito.

Paglalagom at Konklusyon

Ang pagtatatag ng reducción sa maraming lugar sa kapuluan di lamang sa Bohol ay hudyat ng mga pagbabagong nakaapekto sa pagtingin ng tao sa kanyang sarili, kapwa at mundo. Pumasok sa kamalayang katutubo ang Kristiyanismo, kasama ang mga pagpapahalaga nito. At sa pagpasok ng impluwensyang Kristiyano sa kasaysayan ng Bohol, inasahang nabigyan ng batayang legal ang pag-iral ng mga mananakop.

Ngunit sa proseso ng pagsakatuparan ng reducción, maraming suliranin ang hinarap ng mga misyonero na nagsilbing hadlang sa tagumpay ng reorganisyong itinakda. Ang kakulangan ng tauhan ay lubhang nakaapekto sa paraan ng pagpapatupad nito. Karagdagang suliranin ang di sapat na suportang militar mula sa pamahalaang nakabase sa Maynila. Sa ganitong pagkakataon, mahalaga ang paggamit ng diplomasya ng mga unang misyonero upang matagumpay na maisulong ang reducción sa Bohol.

Ang sapolitang paglipat ng mga katutubo ay di karaniwang isinagawa sa Bohol. Ilan sa mga katutubo ay pansamantalang nanatili sa loob ng reducción sa panahong ang kanilang mga pansariling interes ay napagbigyan ng mga misyonero. Malinaw din na ilang katangian ng pamantayang kolonyal sa pagtatatag ng mga reducción ay pagpapatuloy lamang sa natural na kaayusan at kalagayan ng mga lumang komunidad. Naging sentro ng reducción ang mga lumang pamayanan na aktibong nakipag-ugnayan sa mga karatig pook at ibayong dagat. Maaring sabihin na parehong luma at bago ang pamantayang dala ng mga Kastila sa pagpili ng mga pamayanang kanilang inasahang maging tagapagpatibay sa kanilang pananatili sa kapuluan. Mga lumang sentro ng populasyon ang naging lugar ng reducciones. Ngunit maituturing na bago ang ilang aspeto ng pamantayang dayuhan dahil kasabay ng pagtatatag ng reducción ang pamamayani ng Kastilang pagpapahalaga at interes.

Ngunit sa kabila ng pagtanggap ng mga katutubong Bol-anon sa pagtatatag ng reducción, buhay at nanatili ang pagtutol na

naipahayag sa maraming anyo bilang paraan ng pagtuligsa sa kapangyarihang Kastila. Isinabuhay ito ng mga pag-aalsang inilunsad nina Tamblot at Dagohoy. Ang paglikas ng mga katutubo mula sa mga *reducción* patungong kabundukan ay maituturing na isang tahimik na pakikibaka laban sa hegemonyang tinamasa ng mananakop. Ang lahat ng ito ay patunay na sa kabila ng kolonyalismong Kastila, may kalayaan pa rin ang mga katutubo na magpasya para sa kanilang sariling kapakanan. Ang kalayaang ito ay nasa anyo ng kakayahang unawain ang kapangyarihang Kastila ayon sa sariling kaparaanan ng mga Boholano. Sa pangkalahatan, ipinahiwatig ng mga pangyayari na hindi ganap ang presensyang kolonyal sa Bohol.

Sanggunian

- Alcina, Francisco Ignacio. "Historia de las Islas e Indios de Bisayas 1668." Isinain nina Cantius Kobak at Pablo Fernandez. *Philippiniana Sacra* tomo 13-20 (1978-1985).
- Blair, Emma Helen at Robertson, James Alexander, mga patnugot. *The Philippine Islands 1493-1898*. 5° tomo. Cleveland: Arthur H. Clark Company, 1903-1909.
- Buzera, Manuel at Brave, Felipe. *Diccionario- Geografico-Estadistico Historico de las Islas Filipinas*. 2 tomo. Madrid: Jose C. dela Peña, 1851.
- Cavada Mendez y Vigo, Agustin de la. *Historia, Geografica, Geologica y Estadistica de Filipinas*. 2 tomo. Manila: imprenta de Ramirez y Girauder, 1876.
- Chirino, Pedro. *Relacion de las Islas Filipinas*. Isinain ni Ramon Echevarria. Manila: Filipiniana Book Guild, 1969.
- Comyn, Tomas. *Status of the Philippines in 1810: Being an Historical, Statistical and Descriptive Account of the Interesting Portion of the Indian Archipelago*. Isinain ni William Wallon. Manila: Filipiniana Book Guild, 1969.
- Corpuz, O.D. *Roots of Filipino Nation*. 2 tomo. Lunsod Quezon: Aklahi Foundation Inc., 1980.
- de la Costa, Horacio. *Jesuits in the Philippines, 1581-1768*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1961.
- Erecciones de Pueblos de Bohol 1832-1890*. tomo 1 aklat 1. "Hallandose vacante al Gobierno Militar Político de la Provincia de Bohol... Manila 3 de Marzo 1854."
- . "Superior Gobierno de Filipinas, Al Alcalde mayor de la Provincia de Cebu dijo con esta fha lo siguiente: habiendo pasado al Señor Asesor gral interino de Gobierno las diligencias enstruidas a consecuencia de la fuga de los cabezas de barangay y habitantes componian la nueva poblacion de Cabulao en la Ysla de Bohol. Manila 12 de Abril 1833."
- . "Superior Gobierno de las Islas Filipinas. Exmo Sor. Con esta fecha he decretado lo que sigue: Atendiendo a las muchas razones de actividad y conveniencia que han espuesto ante esta Superioridad. el Exmo e Yllmo Sor Obispo de Cebu, Alca de Mayor de la misma provincia y Gobernador Político Militar de la de Bohol para que la cabecera de esta ultima se estableesen en el pueblo de Tagbilaran... Manila 2 de Marzo 1855."
- . "Superior Gobierno de Filipinas: En este dia acabo de decretar lo siguiente: Exmo Sor El Fiscal de Civil ha buuelto a ver este espediente y dice... Manila 9 de Diciembre de 1831."
- Erecciones de Pueblos de Bohol 1837-1857*. "Don Juan de Marcaida, Director y principal interesado en el establecimiento agricola hacienda formada con Chinos en la esla de Masbate... Binondo 25 de Noviembre de 1854."

- , “Manifestando las razones de la continua emigración de los habitantes de esta Provincia y proponiendo de media carta. Tagbilaran 7 de Julio de 1854.”
- , “Superintendencia de Filipinas Exmo. Sr. Habiendo me manifestado en oficio de hoy el Exmo. Sr. Comandante General de Marina que en el Vapor de guerra El Cano han llegado procedentes de Cebu cuarenta y tres familias Bojolanos... Manila 6 de Mayo de 1854.”
- , “Situado Gral de la Ysla de Bojol con arreglo a los planos de demas preser tados por sus Ministros del año 1836 con especifico de los pueblos antiguos antes de la conquista de los montes y los formados nuevamente de resultas de la dicha conquista el cual presenta a M. I. Provincial de PP. Recoletos P. Blas de las Mercedes a e. Exmo. Sr. Gobernador y Capitan General de estas Eslas Filipinas D. Andres Garcia Camba. Cavite 4 de Diciembre de 1837.”
- Erecciones de Pueblos de Bohol 1947-1890* aklat 1. “En cumplimiento del decreto que procede tengo el honor de manifestar lo siguiente: Nombrado vis tador del trabajo publico de esta provincia en el año de 1853 y despues director de obras de la misma desde aquella epoca he tenido motivos suficiente para conocer a los naturales que pueblan la jurisdiccion de Batuanan... Tagbilaran 5 de Setiembre 1879.”
- , “Ministro Parroq. de Sra Bulliones: Recibido el a ento oficio de V. en que me traslada la comunicacion del Exmo. Sr. Gobor. de Visayas y por el que se me pide informe sobre si es conveniente la supresion en lo civil del pueblo de Batuanan que dando en su antigua condicion y dependencia de Cardijay. Sierra Bulliones 9 de Agosto de 1875.”
- , “Relacion Nomiral de los reservados por enfermedad el la cevecera no.4 de Don Pedro Real con expresion de la enfermedad y achaques de cada uno en el año 1854.”
- , “Gobierno M. y P. de la Provincia de Bohol. Consultando si puede publicarse en la Prova de Bohol el Supr. D.to de 8 de Agto. De 1831, reactiva a que los pueblos donde haya langosta se dediquen ... Tagbilaran 15 de Julio de 1859.”

Finding Aid: *Erecciones Abra- Bohol*. Manila: Pambansang Sinupan ng Pilipinas, 1988.

Guía de Filipinas 1885. Manila: Establecimiento Tirog, de Ramirez Y Girauder, 1885.

Jagor, Fedor. *Travels in the Philippines*. Manila: Filipiniana Book Guild, 1965.

Junker, Lee Laura. *Feasting, Raiding and Trading: The Political Economy of Philippine Native Chiefdoms*. Lunsoy Quezon: Ateneo de Manila University Press, 2000.

McMicking, Robert. *Recollections of Manila and Philippines 1844, 1848 and 1850*. Pinamatnugutar ni Morton Netzer, Manila: Filipiniana Book Guild, 1967.

Memorias Bohol 1890.

- Moya, Francisco Javier de. *Las Isla Filipinas en 1832*. Madrid: Establecimiento Tipografico de El Correo, 1883.
- Pastells, Pablo SJ. *Labor Evangelica de los Obreros de la Compania de Jesus en las Islas Filipinas por Francisco Colin*. Barcelona: Imprenta y Litografia de Henrich y Compania, 1904.
- Phelan, John Leddy. *The Hispanization of the Philippines: Spanish Aims and Filipino Responses 1565-1700*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1967.
- Rafael, Vicente. *Contracting Colonialism: Translation and Christian Conversion in Tagalog Society under Early Spanish Rule*. Lucena Quezon: Ateneo de Manila University Press, 1980.
- Reed, Robert. *Colonial Manila: Context of Hispanic Urbanism and Process of Morphogenesis*. Los Angeles: University of California, 1978.
- Ricafort, Palacin y Abarca. *Reduccion de Bohol 1829*. Manila: walang palimbagan, 1830.
- Varias Provincias de Bohol 1854-1896*, "Relacion Nominal de los individuos exentos de tributo al privilegio con expresion de los motivos de su reserva. 1856."